

**V. - VI. YÜZYILLARDA BİZANS DEVLETİ-SASANI DEVLETİ-ERMENİ  
DEREBEYLERİNİN MÜCADELELERİ ve TÜRKLER**

**THE STRUGGLES AMONG BYZANTIUM PERSIAN AND ARMENIAN  
FEUDALS AND TURKS IN 5<sup>TH</sup> and 6<sup>TH</sup> CENTURIES**

**Dr. Mehmet ÖZMENLİ**  
Nevzat Karabağ Anadolu  
Öğretmen Lisesi Tarih Öğretmeni  
[mehmetozmenli@hotmail.com](mailto:mehmetozmenli@hotmail.com)

**ÖZET**

*Anadolu'nun yeryüzü şekilleri, akarsuları ve iklim şartları, Anadolu tarihinin meydana gelmesinde büyük ölçüde rol oynamıştır. Anadolu Asya'dan batıya doğru uzanan Sasani platosunun devamı olduğundan genellikle dağlık ve yüksek bir yayladır. Yüksek dağlara birçok göçün Anadolu'ya girişini engelleyecek niteliktedir. Ancak, bu yüksek dağlara rağmen Doğu Anadolu Ortaçağ boyunca birçok mücadeleye sahne olmuştur. Bu mücadelenin ana sebebi ise bölgeye egemen olmak isteyen devletlerin kendi inanç sistemlerini yerleştirmek arzusudur. Onların bu arzularına karşılık burada değişik zamanlarda yerleşmiş olan farklı derebeyliklerin bu devletlere karşı gerçekleştirdikleri kahramanca direnişlerdir. Ayrıca Bizans ve Sasani Devletlerinin dini ve siyasi mücadelelerine dolaylı ya da doğrudan karışan Asyalı Türk devlet ve topluluklarının da rolleri oldukça yüksektir.*

*Anahtar Sözcükler: Akori Savaşı, Nersehâbat Savaşı, Ahıska Savaşı, Kamsarakan, Mamikonyan.*

**ABSTRACT**

*The topographical features, rivers and the climatic conditions of Anatolia have played a significant role in the development of the Anatolian history. Since Anatolia as a part of Persian Plato lying from Asia to the west, is mostly mountainous and high, these high mountains prevent emigrations towards Anatolia. However, in spite of these high mountains Eastern Anatolia hosted many fights throughout the Middle Age. The main reason of these fights is the states' desire of setting their own beliefs to the region. Towards their purpose, local feudals bravely resisted against these states. Moreover the roles of the Asian Turkish states and communities who directly or indirectly intervened in the religious and political struggles of the Byzantium and Persian states are highly significant.*

*Key Words: Akori War, Nersehâbat War, Ahıska War, Kamsarakan, Mamikonyan.*

**Giriş:**

Anadolu coğrafi konumundan dolayı Asya ile Avrupa kıtalarının birbiri ile bağlantısını neredeyse bir köprü görevi görerek sağlamaktadır. Ayrıca, boğazlar

aracılığı ile Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan bir su yolu görünümündedir. ( Ramsay, 1960: 23; İzbirak, 1984: s. 1; Tunçdilek, 1986: s. 9; Memiş, 1989: s. 3) Anadolu'nun arızalı ve yüksek bir yayla oluşu, yüksek dağlar arasında sulak ve yerleşmelere elverişli vadilere imkân tanımıştır (İzbirak, 1984: s. 7; Kınal, 1991: s. 1-2)

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü sınırları içerisinde bulunan araştırma sahası, Anadolu'nun orta kesimlerinden batıdan doğuya daralarak uzanan, ancak Doğu Anadolu'da belirgin bir genişlik kazanmış olan Anatolid Birliği içinde yer almaktadır. (Ketin, 1983: s. 502-503; Erzen, 1992: s. 1) Orta Aras havzasına ve bu havzanın Akhuryan, Arpaçayı veya Anı ırmağının ve Kars çayı veya Kars ırmağının yüksek vadilerindeki hinterlandına özel bir dikkat gösterilmelidir.

Gerçekten Anadolu'nun kuzeyden ve güneyden yükselen sıradağlarla kuşatılmış olması ve pek az yerden geçit vermesi, bu yönlerden yapılacak olan birçok kavimler göçüne imkân tanımazken, Batı Anadolu bölgesindeki dağların denize dik olarak uzanması, pek çok istilacının, bu dağ oluklarından geçit bularak, Anadolu'nun ortalarına kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Zor tabiat şartlarına rağmen Armenia yeryüzünün en fazla savaşlarının meydana geldiği nadir coğrafyalardan biridir.

Armenia soylular sınıfı fırtınalı günlerden sonra (Avarayr Savaşı 451) kendilerini toparlıyorlardı. Bu toparlanmada etkin olan iki topluluk olan Mamıkonyan ve Kamsarakanların Asya kökenli olmaları önemlidir. Birçok Ermeni vakainüvist özellikle Mamıkonyanların Asya kökenli olduklarında mutabıktırlar. Kırzioğlu biraz daha ileri giderek bu iki topluluğunda Türk olma ihtimalleri üzerinde durulması konusunda ısrarlıdır. (Kırzioğlu, 1953: s. 169-173, 179-180) Mamıkonyanlar ve Kamsarakanlar Hıristiyanlık inancı ile bölgenin kahramanları durumundaydılar. (Grousset, 2005: s. 208)

Attila'nın 453 yılında ani ölümünün içten çürümüş Roma İmparatorluğunun parçalanmamasına yaramadığı gibi Attila Devleti'nin de parçalandığı görülmektedir. (Ostrogorsky, 1995: s. 53) Attila'nın ölümü üzerine Hazar gölü ile Karadeniz arasında bulunan Hunların yaşadıkları yerlere göç eden Avarlar'ın sıkıştırmasıyla Uralların doğusundaki Sabir/Suvar Türkleri Dağıstan'a doğru gelip yerleştiler. 460 yılında, Ortaasya'ya hâkim boylardan Ağaçeriler (Ağaç-eri), 465'te Saragur/Sarı-ogurlar'da 468 yılında Kafkaslar'ın güneyine geçip buralara yayıldılar. (Rasony, 1971: s. 119; Togan, 1997: s. 98; Togan, 1981: s. 163)

### **1.Şüregel Beği Kamsarakanlı Nerses ve Hrahat'ın Akori/Arkuru Savaşı'nda Vahan Mamıkonyan'a destekleri (M. S. 481)**

Ermeni kaynaklarında özellikle Elisée'nin eserinde hep Honk (Hun) adıyla anılan bu Türkler, (Tezcan, 2007: s. 195) Sasanilerle savaştılar. Honk tabiri Ghazar'da da geçmektedir. (Ghazar, 1985: s. 66) Bunu fırsat bilen Mamıkonyanlı Hımayak/Hmayak'ın oğlu Vahan 481 yılında patriklikle (Papaz Beçnili Atik) işbirliği içinde ayaklanma başlatmışlardır. İsyân küçük Sasani ordusunu tamamen hazırlıksız yakalamıştı. Sasani Hükümdarı Keyhüsrev (Khosrov/Peroz /Perviz)'in tayin ettiği Adur-Guşnasp acele Anı kalesine geldi. Kamsarakanlıların elinde bulunan bu kaledeki yerliler de onun bütün eşyalarını yağmalayınca yönünü Ardaşat'a çevirdi. Bu sırada Vahan'da zaferle Dovin'e girdi. Vahan Mamıkonyan başka bir feodal sülaleyi, Bagraduni Sahak'ı da saflarına katmıştı. Şüregel Beği Kamsarakanlı Nerses ve Hrahat (Ferhat) askerleriyle birlikte yardıma gelmişlerdi. Ayrıca Sünik prensi Papken, Kınuni sülalesinin reisleri

Atom ve Arhastom kardeşlerde katılmışlardır. (Ghazar, 1985: s. 123–124) Kırzioğlu Hrahat isminin Ferhat olması gerektiğini belirtmektedir. (Kırzioğlu, 1953: s. 193)

Armenia ordusu metinlerden anlaşıldığına göre birkaç yüz asker Sasani öncü birliğiyle Varazgerd yakınında karşılaştı, burası muhtemelen Nahçıvan yöresinde yer alıyordu.

Son derece üstün kuvvetlerle karşı karşıya kaldığını gören Vahan Mamıkonyan'ın kardeşi Vasak Mamıkonyan, Ağrı'ya doğru geri çekildi, Sasani ordusu bir günlük mesafeyle arkasındaydı. Ağrı Dağının kuzey bayırında yer alan Akori köyüne varınca, Vasak çarpışmayı kabul etti (481). Ghazar'a göre, beraberinde sadece dört yüz adam vardı, bunları dört gruba böldü; merkezde kendisi ve Sünikli Papken olmak üzere, sol kanada Kardşuil Khorkhoruni, sağ kanada Atom ve Arhastom Kinuni, artçı birliğe de Nerses ve Hrahat (Ferhat?) Kamsarakan kardeşler komuta ettiler. Muharebenin başında Kardşuil Khorkhoruni düşman tarafına geçti. Adur-Guşnasb öldürüldü ve galibiyet Mamıkonyanların oldu. Vahan Mamıkonyan marzbanlık görevini Bagraduni Sahak'a vermişti. Başkumandanlık görevi ise Vahan Mamıkonyan'da kaldı. ( Ghazar, 1985: s. 124; Kurkjian, 1958: p.161) Bu sırada Vahan Mamıkonyan ve başkaldırılmış olan diğer reisler, Sasani sarayının Armenia'yı kaybetmeye bu kadar kolay razı gelmeyeceğini görmezlikten gelemiyorlardı. Akori çarpışmasının ertesi günü, İberya hükümdarı I.Vahtang'dan vaat ettiği desteği istediler. Vahtang birkaç yüz kişilik bir Hun (Honk) yardımcı kuvveti gönderdi ama kışa girerken onları geri çağırıldı. ( Ghazar, 1985: s. 126) İber (Gürcü) Hükümdarı Vahtang'a başında bulunan miğferinin ön tarafı kurt, arka tarafında da arslan resmi olmasından dolayı Gurgarslan denilmiştir. Gürcüler Gorgasal diye belirtmektedir. Bunu da İranlıların Vahtang'ı görür görmez söyledikleri “dur az Gorgasal” yani “kurt başından sakının” sözlerine dayandırmaktadırlar. "Kurt-aslan'dan sakın" sözünün Farsçası

دور از کورک ارسلان dır. Bununla beraber, ser veya sar kelimesi baş manasında olduğuna göre, kelimenin Gürcüce şeklinin son hecesi olan *sal*, aynı hecenin değişik bir şekli, *Gurgaslan* daha etkili bir tabirdir. (Brosset, 2003 s.146, dn 612) Gürcü hükümdarının bu lakabını teşkil eden iki kelimeden birinin Farsça, diğerinin de Türkçe olması dikkat çekici bir noktadır. Akori Savaşı Armenia derebeyleri için önemli bir zafer niteliğindedir. İşte bu zaferin yankısı doğrultusunda birçok derebey, Vahan Mamıkonyan'ın çağrısına uydu ve kutsal birliğe girdiler.

## 2. Şüregel Beğlerinin Nersehâbat Savaşı'ndaki rolleri (M.S. 482)

Ardzruniler, Antzevastiler, Rışduniler ve Mekk beğleri kutsal birliğe katılmak üzere yola çıktıklarında Van Gölü yakınlarında Aresd'de Sasani taraftarı derebeylerden Sevug Antzevatsi ve Mokklu Yohan'ın ani saldırılarına uğradılar. ( Ghazar, 1985: s. 127) Durumu haber alan Vahan Dovin'den yola çıkarak Ardaz (Maku)'a yerleşti., Sasani ordusu ile Vahan Mamıkonyan kuvvetleri Nersehâbat diye adlandırdığı bir köyün yakınında karşılaştı. ( Ghazar, 1985: s. 128) Şüregel Beyi Nerses ve Hrahat Kamsarakan diğer beylerle beraber ordunun sol kanadın da görev aldılar. Ghazar Pa'rtpec'i “her birinin kendi süvari birliği vardı.” demektedir. Bu ayrıntı derebeylerin asker devşirme özelliğini göstermesi açısından önemlidir. Vahan Mamıkonyan bozguna uğramakta olduklarını görünce düzeni yeniden sağlaması için Vanant (Kars) Beği Vren'e çağrıda bulundu, ancak Vren kaçtı. ( Ghazar, 1985: s. 129) Bunun üzerine

Vahan, iki Kamsarakan Beği ile birlikte bizzat hücumu geçerek düşman birliklerini geri püskürttü. Ghazar “*Orada tepenin daracık yamacında, sayısız düşmanı yere serdiler.*” demektedir. Yanı başındaki Şüregel Beği Nerses Kamsarakan Sasani komutanlarından Atrvshnasp Tapean'ı kendi elleriyle öldürmüştür. ( Ghazar, 1985: s. 130)

Armenia feodalleri kendi benliklerini korumak maksadıyla V. yüzyıl boyunca sürekli mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca dinleri olan Hıristiyanlıklarını Mazdeizme karşıda koruma altına almışlardır. İşte bu sebeple yaptıkları savaşlarda Sasanilere karşı önemli zaferler elde etmişlerdir. İlk zafer, 7,000 muvazzaf askere karşı 300 Armenia askerinden oluşan küçük bir birlikle Ağrı (Massis) eğiminde bir köy olan Akori'nin önünde elde edildi, ikinci zafer, Maku'da bir köy olan Nersehat'ın yakınında kazanıldı, üçüncü zafer, Arşarunik bölgesi, modern Varto (Vartov)'da Erez köyünde bir avuç dolusu askerle kazanıldı. Ve dördüncü, Cdihon'un olduğu Shdev köyünde 4.000 saldırgana karşı sadece 41 gözü pek tarafından bir savunmaydı, Sünik 'in döneke prensi burada öldürüldü. (Kurkjian, 1958: p.161)

### 3.Akesga (Ahıska) Savaşı'nda Şüregel Beğleri (483)

İberyaya Hükümdarı Vahtang (Gurgaslan) Sasani saldırıları karşısında Hunlardan yardım istemiş, ancak yardım hala gelmemişti. Vahtang (Vaxt'ang), Vahan Mamıkonyan'dan yardım talebinde bulundu. Vahtang bir temsilciyi Vahan'a göndererek: “*Muazzam bir tugay, İberyaya ülkesine saldırdı. Benim, onlara direnemediğimi gördüğüm zaman, ben, İberyaya sınırındaki Armenia dağlarına kaçtım ve ben orada seni beklerim. Ben, bir Honk tugayını yardıma çağırdım, ama onlar henüz varmadı. Ama sen varıncaya kadar onlar, burada olacak. Sonra sen, biz ve Honk (Hun), onları yok edeceğiz.*” (Ghazar, 1985: s. 132) Birçok Armenia Beği buna karşı çıktılar, ama Kamsarakan ve Kınuni Beğleri Ahıska muharebesinde İberyalılara yardım ettiler. Burada din birliği ve Hıristiyanlığı koruması İberyalılar ve Armenialıları bir araya getirmiştir.

Savaşın başında Vahan ve Kamsarakanlar düşman ordusunun merkezini çökerttiler ve Kura ırmağının ötesine püskürttüler. Nerses Kamsarakan'ın ve Vahan Mamıkonyan'ın kardeşi Vasak Mamıkonyan'ın yiğitlik konusunda harikalar yarattıkları görülmektedir. Ghazar: “*Onlar okçulukta çok maharetliydi, hedeflerini hiç şaşırmaslardı. Onlar, avda çok çevikçe hareket ettiler. Fakat hazırlıklar eksikti ve düşman kuvvetli idi. Hıristiyan ordusunun merkezinde Kamsarakanlar dan Şüregel-Kağızman-Digor beğleri Nerses ve Hrahat kardeşler ile Kınuni beğleri, sağ kolda Bingöl-Tekman beği Vahevunili Barşel ile Aşağı Pasın Micingert beği Gabeleanlı Saton, sol kolda da I.Vahtang ile İberyalılar yer almışlardı. Sünikli Babken (Papken) ve Bagraduni Sahak ise askerleri ile yedek kuvvetleri teşkil ediyorlardı.*” ( Ghazar, 1985: s. 134)

Vuruşmada İber hükümdarı yaralandı, Brosset Gürcü güçlerinin İran kuvvetlerinden kat kat az olduğunu buna rağmen galip gelenlerin İberyalılar olduğunu yazar. Ayrıca İran hükümdarının oğlunu öldürdüğünü, fakat kendisinin de bir İranlı tarafından okla yaralandığını belirtir. Ayrıca “*Vahtang'a yardım eden Bizans İmparatorudur*” der. Bu imparatorunda Anastasios I olabileceğini söyler. (Brosset, 2003 s.164,165.dn.675; krş, Ostrogorsky 1995: s.56) Ancak Ghazar olayları anlatırken sürekli olarak Armenia derebeylerinin isimlerini zikretmektedir. Aslında savaş

neredeysse İber güçleri ile Sasani güçleri arasında görünmekle beraber Armenia derebeylerinin savaşın asıl mücadele edenleri olduğu görülmektedir.

Bu vuruşmada Vasak Mamıkonyan ve Bagraduni Sahak öldüler, Kamsarakanlı Hrahat ise esir edildi. Vahan Mamıkonyan ordusuyla Tao'ya; Bizans sınırına kadar çekildi. ( Ghazar, 1985: s. 135) Sasani ordusu Mihran komutasında Pasinler'deki Tu (Büyük Tuy) kasabasına kadar girdiler. Mihran müttefikleri Konstantinopolis sarayıyla bozuşmamak ve Mamıkonyanların sığındıkları dağlık arazide tehlikeye atılmamak için barış yapılmasını tercih etti. Mihran, Hükümdar Keyhüsrev nezdinde onların af edilmesi için görüşmeyi teklif edince ki Vahan'a gönderdiği mektubunda "*Kendini yıkma. Kralların kralının hizmetini bırakma. Armenia'nın yok edilmesine izin verme. İtaatte krala gel ve ben aracı olacağım. Ben, krala yalvaracağım ve senle onu barıştıracam.*" Vahan'da Sasani komutanı Mihran'a uzunca bir mektup ile cevap göndererek Hristiyanlık için tam serbestiyet isteğinde bulundu. Mektupta Mamıkonyanların kahraman ve adil oldukları, Sasani liderinin de kendilerine adil davranarak özgür bırakılmalarını talip etmiştir. (Ghazar, 1985: s. 136–137–138; Kurkjian, 1958: p.163) Nerses Kamsarakan Eleşkirt yakınında ani bir saldırıda bulunarak kardeşi Hrahat Kamsarakan'ı kurtardı.( Ghazar, 1985: s. 139)

483 ilkbaharında Sakastene(Sistan) valisi Zar-Mihr Sasani ordusuyla yeni bir saldırı düzenledi. Dovin önlerine kadar geldi. Vahan Mamıkonyan başkentinin kuşatıldığını görünce saldırı kararı aldı ve yaptığı bu icraatle Sasanileri şaşırttı. Sasaniler çabuk toparlandılar. Bazı beyler öldürüldüler. Vahan, Tao bölgesindeki dağlık arazilere çıktı. Komutan Zar-mihr iyi rehberlerle takip edip birçok prensesi esir aldı. Bunların içinde Şüregel beyleri Nerses ve Hrahat'ın eşleri de vardı. ( Ghazar, 1985: s. 145)

Zar-Mihr, İberya hükümdarının üzerine gönderildi. Yerine de Mihranlar sülalesinden Reyli Şahpur Marzban oldu (483- 484). Reyli Şahpur, Armenia feodallerini yanına çekmek için taviz politikası yürüttü. Hasankale'deki Bol-berd (Boghberd/Poğpert) kalesine kapattırılmış olduğu Kamsarakan beğlerinin eşlerine iyi davrandı. İki esirenin kocalarını Mamıkonyanlar cephesinden koparmayı düşünüyordu. Ama istediği olmadı. (Ghazar, 1985: s. 147) İberya hükümdarı Vahtang'ı Acar (Eger) bölgesine çekilmeye mecbur etti ve Tiflis'te marzban (bölge valisi) olarak kaldı.( Ghazar, 1985: s. 147; Adontz, 1970:s. 22)

Marzban Reyli Şahpur, Vahan'ın peşine kuvvetler gönderdi. Vahan tetikte beklediğinden kayıp vermeden Teodosiyopolis (Karin /Erzurum)'de Bizans sınırında konakladı. Düşmana izlerini kaybettirmek için küçük gruplar halinde yer değiştiriyorlardı. Nerses Kamsarakan ve Museg Mamıkonyan Karaz (Kahramanlar köyü) yakınlarında Sasanilere rastladılar. Ghazar, Nerses Kamsarakan ve Museg Mamıkonyan'ın kahramanlıklarını eserinde tafsilatlı bir biçimde anlatmaktadır. ( Ghazar, 1985: s. 148–149)

451 tarihinden 485'e kadar süren Armenia-Sasani savaşları Nuvarsak antlaşması ile sakinleşmiştir. Nuvarsak Anlaşması, Armenia ile Sasani merkezi Ctesiphon arasında bir uzlaşma, niteliğindedir. Armenian rahipleri ve soylu sınıfı Vahan'ın başarılı direnci sonucu özerkliği yani ulusal kilise ve kültür özgürlüğünü tekrar elde etmişti. Hem de, ülkenin ekonomik büyüme, zihinsel gelişme ve feodal dengelenmesinde ilerleme fırsatı yakalanmıştır. (Kurkjian, 1958: p.163; Ghazar, 1985: s. 160 )

Vahan Mamıkonyan 485'te Armenia'da Marzban oldu. Armenia özerkliği Sasani sarayı tarafından tanınırken, Kamsarakan sülalesinin beğlerine de hem mal varlıkları hem de rütbeleri geri verildi. Vahan Mamıkonyan'ın marzbanlığı 20-25 yıl sürdü (485-505). Tam anlamıyla, unvansız bir hükümdarlık yönetimi idi. (Kurkjian, 1958: p.164)

*"Sasanilerin Vagarşabat'da, Dovin'de, Mzur (Mzraykh)'da yıkılmış oldukları tapınakları yeniden dikti. Onun yönetimi, Armenia piskoposluk kilisesinin muhteşem bir şekilde yeniden inşa edilmesiyle kendini gösterdi."* (Sebeos, 1985: s. 25)

(Eftalit/Hepthalites) Türklerinin Afgan ve Horasan üzerinden Sasanlı topraklarına saldırmaları ve Hükümdar Khosrov dâhil Sasani ordusunda birçok askerin öldürülmesi batıda Armenia nakhararlarının (derebeylerinin) işine yaradı. Hükümdar Kavad'ın iktidara gelmesine kadar ki sürede Balaş (484-488) isimli bir hükümdar görev yaptı. (Farac, I, 1999: s.148) Mamıkonyanlar, Khosrov'un erkek kardeşinin, (VoIogeses) Valgash veya Balaş'ın tahta çıktığı dönemde Akhunlarında Sasanileri baskı altına alması sebebiyle Zoroastrianism'e (Zerdüştlüğe) zorunlu dönüşümün korkusu olmadan Hıristiyanlık'ın özgürlüğünü gerçekleştirdiler. (Frye, 1983: s. 322) Balaş nakhararlarla iyi geçinme politikası yürütmek maksadıyla Boghberd'de esir olan Şüregel beğlerinin eşlerini serbest bıraktı. ( Ghazar, 1985: s. 157; Kırzioğlu, 1953: s. 195)

Sasani hükümdarı I. Kavad (488-531) Balaş ile yaptığı mücadeleyi Akhunların yardımıyla kazandı. (Konukçu, 2002, s.829) İktidarı döneminde Vahan Mamıkonyan'ın marzbanlığını tasdik etti. Saltanatının ilk yıllarında Sasani ülkesinde Mazdek isimli mülkiyet ortaklığı doktrinini destekleyen I. Kavad (Kubat) önce ruhban sınıfı ile çatışmış ve tahttan inmek mecburiyetinde kalmıştır. (Frye, 1983: s. 323) Fakat sonra bu fikrinden vazgeçmiş ve yeniden tahta geçmiştir. Bu dönemde Bizans karşıtı bir politika yürütmüştür. Yeniden Mazdeizm'i yaymaya çalışmıştır. Armenia'ya kendi inançlarını yaymak isteyen iki güç olduğu bilinmektedir. Bu konu yeniden alevlenmiştir. Mazdeizmin kabulünü isteyen Sasani ve Khalkedon (Kadıköy) Hıristiyanlığını kabul ettirmek isteyen Bizans. Kadıköy Konsilinde çıkan "İsa'nın iki tabiatlı" olduğu şeklindeki Diofizit görüşünü kabul etmeyen Gregoryen Kilisesi ve bu görüşün zıttı olan "İsa'nın tek tabiatlı" olduğu şeklindeki Monofizit görüşü kabul eden Armenia halkı Bizans'a da karşıydılar. Kadıköy konsülünde alınan kararların ortaya çıkardığı sonuç; Bizans'ın merkeziyle devletin doğu eyaletleri arasındaki uçurumun derinleşmesine sebep oldu. Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanların büyük bir çoğunluğu monofizitliğe katılarak Kadıköy doğmasını reddetti. Diofizit Bizans Kilisesi ile Hıristiyan doğunun monofizit kiliseleri arasındaki fikir ayrılığı bu andan itibaren Bizans İmparatorluğunun kilise ve devlet siyasetinde en önemli problemlerinden birisini oluşturdu. (Ostrogorsky 1995: s.55)

Görüldüğü gibi güçlü Sasani devletiyle, Bizans İmparatorluğu arasında meydana gelen savaşlar, genellikle Armenialılar'ın yaşadıkları topraklarda ve bu topraklara hâkim olmak amacıyla yapıldığından, Armenia halkının dayanma gücü kırıldı. Bu durum Armenia toplumunun çeşitli parçalara bölünerek, yaşamasına sebep olmuştur. (Bala, 1927: s. 20)

Bu din savaşlarının ortasında Mamıkonyanlar ve diğer derebeyler ki, özellikle Taron'dakiler, Bizansarmenia'sındaki Bizanslı subaylarla ortak hareket ederek, sonunda kuzeyden gelen toplulukları püskürtmeyi başardılar.

Armenia kilisesi Nesturiliğe karşı ayağa kalkmıştı ki, İmparator Zenon (474–491) bu doktrini yeniden ve daha kesin bir dille mahkûm ettiği Henotikon’u yayımladı (482). Armenia patriği Otmuslu Papken (490–515) 506’da Dovin’de topladığı bir konseyle ki (Armenia, İbery ve Hazar-Albenialı piskoposlardan oluşmaktaydı), Henotikon adlı fermanı kabul ettiler. Kadıköy konsilindeki Hz. İsa’nın iki tabiatlı olduğu fikrinin yer almaması bunda etkili oldu. (Ostrogorsky 1995: s.59)

Henotikon’a sadık kalan Bizans İmparatoru Anastasius’un (491–518), döneminde Teodosiyopolis’e kadar ilerlemiş olan Sasanilerin, Sabir Türklerinin 505 tarihinde Kafkasya’yı aşmalarıyla korkuya kapılmışlar ve Sasaniler Anadolu yönünde daha fazla ilerleyememişlerdir. 506 yılında Bizans-Sasani barışı gerçekleşmiştir.

Anastasius’un saltanatından sonra imparator I. Justinian (İustinus) (518–527) Kadıköy ruhani konseyinin tanımlamalarına dönünce, Armenia kilisesi Grek kilisesiyle anlaşmazlığa düştü. Sünikli Boğos ve Daronlu Nerşabuh’un da katıldığı ve önemli kararların alındığı bir ruhani konsey toplandı. Bu ruhani konseyde kopuş gerçekleşti. (Ormanyan, 1955: s. 27 -34; Kaşgarlı, XI. 1994: s.1870)

Armenia Kilisesi Nesturiliğin zıt kutbunda yer alarak Suriye-Sasani Hıristiyanlığından, dolayısıyla onu yutmaya çalışmış olan Sasani dünyasından kesin olarak farklılaştı. Özellikle Armenia kilisesinin bağımsız bir Hıristiyan kilisesi olarak kurumlaşması, Grek Ortodoksluğuyla ilahiyat yönünden kopuşu, Armenia ile Bizans arasında sonradan hiçbir şeyin dolduramayacağı bir uçurum açtı. Böylece Mamıkonyan Armenia’sı iki güçlü komşusuna karşı ruhani bağımsızlığını kesin olarak kazanmış oldu.

520 yılında yeniden başlayan Bizans-Sasani savaşları 525’te dursa da 527 yılında yeniden başlamıştır. 527 aynı zamanda Anadolu topraklarına Sabir Türklerinin yeni saldırılarının olduğu tarihtir. 532 tarihinde Bizans yıllık haraç vermek şartıyla Sasanilerle anlaşma gerçekleştirilmiştir. Bizans bu dönemde kendi egemenliği altında olan Teodosiyopolis merkez olmak üzere bölgede idari anlamda yeni düzenlemeler yaptı. (Kırzioğlu, 1953: s.199) Persarmenia Sasanilere itaat ediyordu. 543’te baş eğmeyen nakharar Nerses Kamsarakan Dovin yakınındaki Ankel/Ankğ’da (Angl yanında Dubios’da) yenilmiştir. (Honigman, 1970: s.17) 572’de II. Justinian’ın (565–578) Sasanilere ödemesi gereken haracı ödememesi (Ostrogorsky 1995: s.73) ve Sasanilere saldırmayı hedefleyen Göktürkler ile anlaşma yapmış olması Sasaniler ile Bizanslılar’ın yeniden savaşmalarına sebep olmuştur. Bu esnada Persarmenia’yı 564’ten 572’ye kadar yöneten marzban Suren Pahlav, bölgeyi tam bir Sasani mantığıyla yönetmiştir. Manuel Mamıkonyan’ı milli cephenin direnişini kırmak için öldürttü. Mevcut ortamın karışıklığından yararlanan Manuel’in kardeşi II. Vartan Mamıkonyan ile II. Hovhannes Kapeğyan’ın önderlik ettiği bir isyan başladı. Halk ile birlikte saldırıp Suren’i katletti. (Sebeos, 1985: s. 25–26; Nöldeke, 1887: s.119) Bizans tahtında bulunan II. Justinian 572’nin ilkbaharında Konstantinopolis’e varan bir Sasani elçilik heyetine Armenia halkını himayesi altına aldığı beyan etmektedir. Bu durumu kabullenmeyen Vartan Mamıkonyan Dovin’i yeniden aldı.

#### **4- Sasani-Bizans Savaşı (572–591)**

II. Justinian, II. Tiberius ve Maurikius dönemlerinde cereyan eden 20 yıllık savaşın sebebi Tur Abdinli Theodoros ve Sergios’un Arzanene’ye (Siirt yakınlarında Başur vadisinde modern Yanaru) ( Ainswort, 1842: II, 357–363) saldırımlarıdır.

(Honigman, 1970: s.18) Bizans İmparatoru II. Tiberius (578–582) ile Khosrov Anuşirvan'ın oğlu ve halefi Sasani hükümdarı IV. Hormizd (579–590) devrinde, iki imparatorluk arasında eski sınırlara dönüşün temel alındığı barış müzakerelerine başlandı. (Ostrogorsky 1995: s.73) Persarmenia yine Sasanilerin hâkimiyetine geçti. Sebeos vakayinamesinde ülkeyi yöneten üç marzban'dan bahseder: “*Önce Varaz-Vzur (Varaz-Vuzurg?); Utmus (Otmus) köyünde (Vanant'ta) bir muharebeye girişti, başta püskürtüldü, ama sonunda galip geldi. Görevde bir yıl kaldı. Ardından gelen büyük asped Pehlev, Şüregel'deki bir çarpışmadan muzaffer çıktı ve marzbanlığı yedi yıl sürdü. Daha sonra Hrahat geldi ve birçok muharebe yaptı ve başarılı oldu. Dört ay hüküm sürebildi.*” (Sebeos, 1985: s. 29)

591 senesinde taht için mücadele edenlerden II. Khosrov Bizans'tan da yardım almıştır. Armenia derebeyleri de kendilerine çok cazip teklifler sunan Sasani hükümdarı Vahram Çoben'in (Bahram Chobin 590–591) yanında yer almamışlardır. Bu birliktelikten II. Khosrov galip çıkmıştır. (Sebeos, 1985: s. 37) II. Khosrov (591–628) tahta geçer geçmez Bizans ile Sasani Armenia'sının büyük bir kısmını Bizanslılara terk eden bir barış antlaşması yaptı.(591) (Ostrogorsky 1995: s.73; Sebeos, 1985: s. 34) Honigmann'a göre Khosrov'un yeniden tahta yükseltilmesi 20 yıl savaşının sonu oldu. Keyhüsrev Vahram'a gönderdiği bir mektubunda diğer unvanlar arasında kendisini barışçı, muzaffer, savaştan hoşlanmayan imparator olarak takdim etmişti. Bir rica namesinde Maurikius'a (582–602) sulhsever unvanları ile hitap etmekte idi. Dolayısıyla imparator, sadece Romalı birliklerin yardımı ile tahtını tekrar kazanabilmek ve onu korumak imkânını bulmuş olan Khosrov'dan yeni arazi talep etmekten feragat etmiştir. (Honigman, 1970: s.26) Bu antlaşma Sasani-Bizans sınırını belirlerken Armenia topluluklarının yeni bir meşakkatli döneme girmelerine sebep olmuştur.

Bu karışık ortamı iyi değerlendiren İberyalılar Bizans ile anlaşmışlar ve Guaram'ı hükümdar olarak tayin etmişlerdir. (Brosset, 2003: s.180)

### **Sonuç:**

450–451 yıllarında ayaklanma ve Avarayr savaşı onlarca yıl Armenian tarihinin oluşumunu belirledi. Bu olaylar Vahan Mamıkonyan döneminde 481–484 yıllarında meydana gelen Sasani hâkimiyetine karşı ayaklanmalar ve 572–591 dönemi Bizans-Sasani mücadelelerinin yaşandığı yirmi yıllık bir kargaşa döneminde Doğu Anadolu'nun içinde bulunduğu durumun zorluğu görülmektedir. Yüzyıl içinde Doğu Anadolu'da meydana gelen olaylarda rol alan ülkeler ve toplulukların çokça olması bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Bu savaşların genel sebeplerinin ülke ya da topluluklarının dinlerini egemen kılma esasına dayanması ayrı bir önem arz etmektedir. Bu din mücadelesini ne Sasani ne de Bizans kazanamamıştır. Burada başarılı olanlar özellikle Asya kökenli olan Mamıkonyanlar ve Kamsarakanlardır. Eğer bunlar Türk ise Türklerin bölgede ne denli etkili oldukları görülmektedir.

Ayrıca M.S. V. ve VI. yüzyıla dair hadiseleri kaydederken P'awstos Buzandac'i, Elisée, Agathangelos, Sebeos ve Ghazar Pa'rpec'i gibi Ermeni kaynakları, Türkler hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan V. yüzyıl yarısı tarihçisi olan P'awstos, IV. yüzyılın ikinci yarısın da, Kuşanların Bactra'da (Belh) oturan büyük “Aşaguni” kralının, Sasani Hükümdarı Şapuha (Şahpur II. 310–379) karşı giriştiği savaşlardan bahsetmektedir. 500 yıllarına tarihlendirilen Ghazar vakayinamesinde, *Honk*



demektedir. VI. yüzyılın sonundan öncesine ait Elisée, hem *Hun* hem de *Kuşank* isimlerini zikreder. Yine, MS. V. yüzyıla kadar İran ve İran'ın doğusundaki hadiselerin anlatıldığı, VI. yüzyıla ait olan diğer bir Ermeni kaynağı Moses Khorenatsi'nin eserinde, Ermeni soy kütüğünden ve İran'daki Sasani Sülalesinin kurucusu Erdeşir I.'in (Erdeşir I. Papakan, 226–244) faaliyetlerinden bahsedilirken, *Kuşankların* ülkesi ve savaşçılıkları; (Tezcan, 2002, 790–791) ya da Türk kelimesini yazar ve bu topluluğun tasvirini de yapar. (Khorenatsi, 1980: 141) 460 yılına doğru meydana getirilen Agathangelos eserinde *Kuşanlardan*, Khosrov'un müttefikleri diye bahseder. (Tezcan, 2002, 790–791) VII. yüzyıl sonuna ait Sebeos ise bu dönemdeki olayları anlatırken, Khosrov II. düşmanları olarak *Eftalitlerin* değil de *Kuşanların* ismini vermektedir. Fakat Ermeni kaynaklarında zikredilen *Kuşanlar*, zaman zaman *Kaşkas Hunları* karşılığı kullanılmaktadır.

Bu kaynakların hemen hepsinde Honk, Hun, Eftalit-Akhun, Kuşan (Kuşank) tabirleri zikredilmektedir. Tarihler aynı, Anadolu'ya saldırdıkları yerler aynı olduğu düşünülürse yazarların bunları farklı isimlerle anmaları dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Bunların menşeinin Türk olduğu üzerinde tartışmalar devam ediyor olsa bile hepsinin Asya kökenli olmaları yazarları ortak noktalara yaklaştırmaktadır. Yine dil ve kültür birlikteliklerinin olması önemlidir. Doğu Anadolu tarihinde Türklerin rolü yadsınamayacak kadar önemli olduğu aşikârdır.

#### **Kaynakça:**

- 1- Adontz, N. (1970) Armenia In The Period of justinian Trans. Nına G. Garsoian, Lisbon.
- 2- Ainswort, W.F., (1842) Travels and Researches in Mesopotamia and Armenia, C. II, London.
- 3- Bala, M.M. (1927) Ermeniler ve İran, İstanbul.
- 4- Bar Hebraeus, (1999) Ebü'l-Faraç Tarihi I-II. TTK, Ankara.
- 5- Brosset, M. F. (2003) Gürcistan Tarihi, TTK, Ankara.
- 6- Erzen, A. (1992) Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara.
- 7- Ghazar Pa'rpec'i, (1985) History of Armenians, trans. Robert Bedrosian, New York. Ayrıca yeni düzenlemelerle, [Ghazar Pa'rpec'i], (1991) The History of Lazar P'arpec'i, trans. Robert W. Thomson, Atlanta.
- 8- Grousset, R. (2005) Başlangıcından 1071'e Kadar Ermenilerin Tarihi, Aras Yayınları, İstanbul.
- 9- Honigman, E. (1970) Bizans Devletinin Doğu Sınırı, terc. Fikret Işıltan, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.
- 10- İzbirak, (1984) R.Türkiye, İstanbul.
- 11- Frye, Richard N., (1983)The History of Ancient Iran, München.,
- 12- Kaşgarlı, M. A. (1994) Kilikya Ermeni Baronluğunun Tarihinin Belgelerle İspatlanması, XI. TTK, Ankara
- 13- Ketin, İ. (1983)Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İstanbul.
- 14- Kınal, F. (1991) Eski Anadolu Tarihi, TTK. Ankara.
- 15- Kırzıoğlu, M. F. (1953) Kars Tarihi, Işıl Matbaası, İstanbul.
- 16- Khorenatsi, M. (1980) History of Armenians, Trans. Robert W. Thomson, Harward University, London.
- 17- Konukçu, E. (2002) "*Akhunlar*", Türkler, c. 1, Ankara.

- 18- Kurkjian, (1958) A History of Armenia, Armenian General Benevole Union of America
- 19- Memiş, E. (1989) Eskiçağ Türkiye Tarihi, Konya.
- 20- Nöldeke, Th. (1887) Aufsätze zur Sasanischen Geschichte, Leipzig,
- 21- Ormalyan, M. (1955) The Church Of Armenia, London.
- 22- Ostrogorsky, G. (1995) Bizans Devleti Tarihi, TTK, Ankara.
- 23- Ramsay, W. M. (1960) Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev. M. Pektaş, İstanbul.
- 24- Rasyonı, L. (1971) Tarihte Türklük, Ankara
- 25- Sebeos, (1985) Sebeos'History, Trans. Robert Bedrosian, New York.
- 26- Tezcan, M. (2007) "V. Yüzyılda Ermeni- Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", S.32, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum.
- 27- Tezcan, M. (2002) " Kuşanların Menşei" Türkler, C.I, Ankara.
- 28- Togan, Z.V. (1981) Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- 29- Togan, Z. V. (1997) "Azerbaycan", II. İ.A, Eskişehir.
- 30- Tunçdilek, N. (1986) Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İ.Ü, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 4, İstanbul,